

A női princípium figuralitása az *Isten rabjai* című regényben

Absztrakt. A tanulmány Gárdonyi Géza regényének elemzése során a narratív fikció többletét igyekszik feltárni Boldog Margit történetileg dokumentált alakjának művészi átírása, újraértelmezése érdekében. Az elemzésben kifejtjük az életvilág regényi modelljének Gárdonyinál kialakított sajátosságait; ugyanis az életvilágot ez az elbeszélés nem az empirikus adottságokkal azonosítja, hanem a fikcióban testet öltött létlehetőség aspektusából vizsgálja meg. Ennek jelentéstartománya konkretizálódik a narráción túlmutató figurális azonosítás metamorfózisában. Itt az elbeszélés domináns képződménye az „örök liliom”, melynek prózanyelvi alakváltozatai a cselekményvilágot szövegvilággá valósítják át, ahol a figura szakrális kontextusai is megnyilvánulnak. Így többek között a kert szimbolikája is, amely a jegyes, illetve az áldozat konceptusait mozgósítja, például az Énekek éneke és a Getszemáni kert liliom-alakzatai kapcsán.

Minden, ami van, van valamiért.
(Gárdonyi Géza)

13

Gárdonyi Géza sokoldalú alkotói tevékenysége egyetemes jelentőségét az irodalomban, elsősorban a széppróza, egy sajátos regényi világmodell kidolgozása révén alapozta meg. Ezáltal lett életműve a nemzeti kultúra – a hosszú távú emlékezet – meghatározó produkciója. Regényeivel többek között történelmi örökségünk eredeti újra-értelmezését is megvalósította. Különösen figyelemreméltó Árpád-házi Szent Margit alakjának megrajzolása. Az *Isten rabjaiban* Gárdonyi a történetileg dokumentált képet a narratív fikció világával egészíti ki, vagyis az empirikus valóságot, illetve a legenda-örökséget új perspektívába helyezi. Nevezetesen, egy fiktív történet világába. Mármost a költői fikció nem az empirikus tapasztalat, hanem a létlehetőség felől értelmezi át a már rögzült, mechanikus memória dokumentált adatait. Nem a közkeletű konkrétumok ismételt felidézésére, hanem egy új ismeretkör megnyitására és új interpretációs megközelítések, értelmezési lehetőségek kialakítására törekszik.

A létlehetőséget tematizáló irodalmi szüzsében – a regény sajátos világmodelljének kialakításában – jelentős szerepet játszanak a figurális képződmények, amelyek a szereplő attribútumaként – lényegi tulajdonságaiként – is funkcionálhatnak az elbeszélésben. Egy eklatáns példa: „Én vagyok az út, az igazság és az élet!” (Ján 16, 4) Világos, hogy a három attribútum a megnyilatkozás alanyának személyes identitására, annak innovatív predikációjára szolgál. Ez az alakzategyüttes a regényben sem pusztán a jelképes kifejezést szolgálja; összetevői semmiképpen sem pusztán figuratív vagy stilisztikai díszítőelemek komponensei. Az *Isten rabjaiban* művészi konstrukciós energiával, jelentésgeneráló erővel van felruházva a liliom – mind a növény, mind a jelkép, mind a szimbólum, mind a narratív identitás egységéként.

Az elbeszélő szöveg kompozícióját Gárdonyi a novella szerkezete felől igyekezett átgondolni.¹ Ezt írta a *Mesterkönyv*ben: „Az eleje a műnek igazítandó a vég szerint. Például a kertész és a lilium.”² Ennek a komponálásnak megfelelően János domináns attribútuma a többi szereplő karakterétől függően multiplikálódik: szinte minden aktornak van lilium-jegye, természetesen mindegyiknek egyéni.

Margit alakját a tisztaság jele, a fehér szín reprezentálja. Ezt egyértelműen kifejti a fráter az álomelbeszélés szövegében: *„én nem egy királyi férjnek éltem, és nem egy-két gyermeknek, hanem minden királyi asszonynál magasabban: az én Uram Krisztusom örökfehér jegyeseként.”*³ A jelző is tartalmazza a lilium-alanyiság attribútumát – fehér. De nem materiálisan, hanem abszolútumként, azaz a fény, a világosság minőségeként (vö. „örök világosság”). A lilium-jegy „világossága” a hiteles jelenvaló lét manifesztációja. János apostol szerint az igazságot is jelenti: *„igaz világosság, amely minden embert megvilágosít”* (Ján 1, 9); ugyanis benne táruul fel a szolgálatnak szentelt elköteleződés, a tevékeny személyes jelenvalóság, a hiteles életgyakorlat relevanciája. Ezért állíthatja Szent János evangéliuma, hogy az *élet* az emberek világossága (1, 4).

Ezzel függhet össze, hogy Margit búcsúztatásának idején az égi fény észlelhető médiuma, a szűzhó borítja be a sötétség által uralt „nyulak szigetét”, kozmikusan pedig a csillagos ég — egy másik, univerzális közvetítő közeg — az egész világot. A hófehér liliumcsokorral a kezében János maga is ebbe a csillogó közegbe merítkezve, tehát az igazság világosságába beavatódva, indul a ravatalozó felé. A jelképes reprezentációban a hó lehet a szűz attribútuma, valamint az ószövetségi logosznak, az Úr szavának szimbóluma.

A jegyes identitásával sem a királykisasszony, sem az apáca nem rendelkezik. Az „örökfehér jegyes” – meglátásom szerint – a női princípium lényegét fejezi ki, minden más asszonyi rendeltetésnél „magasabban”. Ez a pozicionálás egyfajta transzcendenciára utal, aminek konkrét megnyilvánulása a magyar kultúrában a nő Boldoggá, majd Szentté avatása.

Indokoltnak látszik ismét aláhúzni: a lilium-ismérv tulajdonságával kisebb-nagyobb mértékben a regény minden szereplője rendelkezik, az odaadó szolgálat teljesítés (vagy éppen a mulasztás) mértékében. Így az apáca, a kertész és a fráter is. Ezúton a kölcsönös szolgálat bölcselete⁴ is beíródik Gárdonyi regényébe, mint a felvétel nélküli odaadás példája.

1 Gárdonyi a regényt „nagynovellának” tekinti, mivel a tömör, ritmizált versnyelvi prezentációt is alkalmazni kívánja a narratív szöveg kialakításában.

2 GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Válogatás, a bevezető tanulmány és az utószó Z. SZALAI Sándor munkája, Budapest: Szépirodalmi, 1974, 77.

3 GÁRDONYI Géza, *Isten rabjai*, Budapest: Szépirodalmi, 1964, 363.

4 E tekintetben nem zárható ki Lev Tolsztoj gondolatainak inspirációja. Idézek egy bejegyzést: Tolsztoj a *Szergiusz atyá*-ban egy szentenciát vet fundamentumul: „Az szolgálat Istennek, aki embertársainak szolgál.” És az erre épített mesét bibliai stílusban mondja el. (*Titkosnapló*, 76.)

Margit a cellájában, János a kertben, a megszentelt kolostorkertben tesz eleget személyes élete rendeltetésének, a spirituális és a szakrális jelentésmezőben megnyilvánuló elkötelezettségnek, az emberhez méltó intellektuális küldetésnek. Ennek értelmezhetőségét is az olvasó elé tárja, aminek a személyes elbeszélés narrátoraként tesz eleget.

A kerttel szimbolizált valóság⁵ új attribútumát az öreg kertész alakjához köti Gárdonyi, s ezzel a szerelem és a halál kölcsönviszonyának témáját ugyancsak aktualizálja. A határhelyzet perspektívája az elbeszélésben Margit halálának rendhagyó értelmezését is előkészíti. A búcsúzás perceiben megszólaló kertész a való világ természetét és saját életének megértését feszegeti értetlenül figyelő gyermekének, János fiának. A földi lét valóságát az életvilág⁶ felől közelíti meg, jelen esetben az elmúlás problémáját is aktualizálva.

Az élet lényegét az öreg kertész az elvetett maggal, a leendő élet csírájával, az egy magból kisarjadó, sok búzamagot termő kalász reális lehetőségével világítja meg.⁷ Ennek megnyilatkozásában a hagymamag felel meg. Ugyanakkor van az

5 Az *Énekek éneke* alapján tudjuk, hogy a kert a Menyasszony metaforikus reprezentációja: „Az elzárt kert a szüzességet fejezi ki, és így lesz a menyasszony jelképévé.” (Én 4, 12). DÁVID Katalin: *A teremtett világ misztériuma. Bibliái jelképek kézikönyve*, Budapest, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója: 2002, 130. Fontos kiemelni, hogy az *Énekek* Menyasszonyának is a lilium az alakmása. De lehet a völgyény attribútuma is, aki elbeszélőként magát nevezi a völgyek liliumának (Én 2, 1). A jegyesség értelmezésében ugyancsak megfogalmazódik az alakzat jelentése: „kedvesem az enyém, s én az övé vagyok, liliumok közt legeltet” (Én 2, 16). Gárdonyi felfogásában a szerelem fundamentális emberi létviszony; az alakzat bibliai megjelenítése az interszónális kapcsolatot az intimitásban identitásképző kölcsönviszonyként világítja meg. Olyan emberi helyzet ismérveként, amely az öncentralizált ego, az „én” Te-dimenziójának létszerű valóságáról tanúskodik. Ezt Gárdonyi gyakran deklarálja az elbeszélés szövegében is. Így például az *Aggyisten, Biri* című regényben: „Hát lám, a pocsolya tükrében a maga képe is átváltozik a Biri képévé: Biri mosolyog fel a vízből, mint valami vízi tündér, mosolyog Palira azzal a különös hajlású, finom szép szemöldökével.” A férfi álom-szüzséjében megalkotott Biri-kép az önzonos szubjektum alakmását jeleníti meg: „én a te képed vagyok [...] Szemed legszebb képe. Lelkednek is képe...”. Vö. *Aggyisten, Biri* = *Uő, Kisregények 1914–1922*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963 (5–109.), 88. Ez a kép — a prózanyelvi prezentáció szintjén — a poézis minőségével ruhazza fel a szem akcióját. Az öneszmélés alanya ekkor úgyszólván a szerelmes szemével látja meg a világot. S ezért magát is az önigenlés — külpontosított — pozíciójából szemlélheti. Erről részletesebben lásd: KOVÁCS Árpád, *„Tréfakedvem” — A bölcs humor Gárdonyi Géza művészetében* = *„A Nemzeti szalóny és Más”, 2021, 28–44.*

6 Az *életvilág* fogalma a husserli fenomenológia szótárába tartozik (Lebenswelt). Az irodalmi elbeszélésben mi a személytörténet közegére, az életösszefüggést feltáró cselekvésrendre (a poétikai hagyomány szerint a szüzésre) alkalmazzuk. Vagyis a művészileg elsajátított életgyakorlatra, a narratív modell által kialakított eseményvilágra. Tesszük ezt annak érdekében, hogy a létlehetőség konkretizálódását a valós átváltozások (metanoíák) alapján tárhassuk fel, tehát a narratív identitás (Ricoeur) szintjén. Gárdonyi művei kapcsán különösen indokolt ez az eljárás, mivel a létlehetőség saját világgá — személytörténetté — az átvalósulások folytonossága révén realizálódik térben és időben: „Minden, ami van, van valamiért. Hogy a formák változnak folytonosan, azt is látjuk. Tehát mink is valamiért vagyunk a világon, s változton változunk”. (*Titkosnapló*, 42.)

7 Az igazlétnek ezt a modelljét – mint köztudott – Jézus adja elő az *Újszövetségben* rögzített szép példabeszédben.

elbeszélés szövegében egy második, nem szimbolikus realizációja – az élő, illatos liliomvirágé (amely fia későbbi értelmezésében a menyasszonyt képviselő női habitust reprezentálja). A preegzisztens – dolog előtti – létben, azaz a létlehetőségben a kezdet figurális megjelenítése dominál.

Mozgósítva a mag-alakzat jelképes üzenetét, Pál apostol a következőképpen nyilatkozik: „Amit vetsz, nem kel életre, míg előbb el nem rothad, és amit elvetsz, azzal nem a leendő testet veted el, hanem csak a magot.” (1 Kor 15, 36) A leendő, kisarjadó test aspektusát a liliomvirág kelyhe jeleníti meg, amely János képzeletében az Isten-anyától származik, annak következtében, hogy a szentképen látható Mária arcvonásai látomásában egybeolvadnak a Margitével.

A paradox modell már a *Biblia* szövegében megfogalmazásra kerül:

Elvettetik romlandóságban, feltámasztatik romolhatatlanságban; elvettetik gyalázatban, feltámasztatik dicsőségben; elvettetik erőtlenségben, feltámasztatik erőben. Elvettetik érzéki test, feltámasztatik lelki test. (1 Kor 15, 42–44)

Ezeket az átváltozásokat hivatott prezentálni a regényben az örök jegyes alakját domináló fehér liliom: „Mert e romlandó testnek romolhatatlanságba kell öltöznie, és e halandónak halhatatlanságba.” (1 Kor 15, 52–54) A halál problémáját tehát a földi életidőn túli revitalizálódás lehetőségének bibliai mintája reprezentálja, melynek figurális megfelelője a regényben a hagymag dekreációja.

16 Az életvilág műfaj-specifikus megjelenítése Gárdonyi regényében háromlépcsős narratív kompozícióban valósul meg, amely a jól ismert tipikus alakzat referenciáját dinamikus, ténylegesen epikus képződménnyé módosítja: a figurát szűzsévé. Ennek megvilágítása érdekében megkülönböztetjük a cselekvés *prefiguratív* fázisát, melynek szövegében az apa, az öreg kertész liliomképe dominál; továbbá egy *konfiguratív* egységet, melyet fia, a kolostorkertész története reprezentál, s az apáca társaként kialakított életgyakorlatot világítja meg; végül egy *transzfiguratív* műveletet különböztetünk meg, amely az irodalmi nyelv közvetítésével Margit alakjának spirituális vetületét tárja az olvasó elé, éspedig a Szent Boldog Margittal való azonosítás alapján. A prózanyelvi narratíva fent vázolt tematikus egységei a történetileg konkrét szereplő alakját fiktív képződményekkel⁸ egészíti ki, annak érdekében, hogy a historizált figurát az életvilág regényi, művészi modelljébe integrálja.

A történetmondás három fázisában három unikális cselekvésvilág tárul az olvasó elé. Az elsőben a liliom a földdel és a földművessel való érintkezés révén alkot organikus képződményt. Az apa a nyers föld művelésével, különböző talajminták vegyítésével termőföldet hoz létre, minden növény számára sajátlagosot. Ezúton kertet létesít egy földdarabból, amely az ő szemében minden élet kezdetét jelképezi. A fiú a második cselekvéssorban a kolostorkert megszentelt földjébe telepíti át a liliomot, aztán meghonosítja és nemesíti a virágot. Ezáltal a kopár és lakatlan sziget földjét kultikus funkcióval ruházza fel. A „nyulak szigetén” kialakított és megformált kertben, tehát szakrális helyen „neveli” a liliomot a templom rituális

8 A *figura* és a *fikció* egyazon etimonból képzett jelölők.

dísznövényévé a Domonkos-rendház számára, továbbá a megszemélyesítés érdekében Margitnak és Völegényének attribútumává. Ezúton azonban a szenvedéstörténet mintája is a szövegvilág horizontjára kerül, ugyanis a lilium a Getszemáni kert virága, ahol a szabad döntésen alapuló cselekvést, az önként vállalt áldozathozatal aktusát szimbolizálja. Ennek mimézisére utal Margit a maga döntésével, a kolostor kertjébe zárt életvitelével, ami a zárdai szolgálatot az emberi rendeltetés rangjára emeli – a hercegnőt szent asszonnyá, a kertészt pedig fráterre avatja. Ez a jelentésmódosulás a feltétlen odaadás, a viszonzást nem váró odaadás jegyében végrehajtott cselekvésmintára mutat. Vagyis az áldozat szintjére emelt, kivételes szolgálatra. Margit gyakorlatában a kíméletlen – s gyakran alantas – kétkezi munka és a materiális igényekről való lemondás, sőt, a test kíméletlen, aszketikus próbatételeiben nyilvánul meg, a testi szükségletek, kívánságok s az örömsztön feletti fölényes uralom kialakítása jegyében. Ennek következtében módosul a liliumalakzat két minőségre, jelesül a múlandóság (a hervadás), illetve az állandóság, vagyis a rekreáció jelképévé.

Gárdonyi a kezdet és a vég között közvetítő cselekménystádiumok szövegében nem az ellentét dominanciáját nyomatékosítja, hanem a viszonyazonosságra alapozott paradox egységet, ami megfelel a műfajra jellemző ellenpontozásos szabályozásnak. Az elbeszélés ennek érdekében ismétlődést érvényesít; éspedig azzal a céllal, hogy az ellentétis-vég a műalkotásban mint egészben aktivizálódjon; feltáruljon a feszültség az életmodell két pólusa, a díszvirág és hagymája, vagyis a kiteljesedett és a kezdetleges, kiinduló alakzat között, valamint az emberi élet és a halál összefüggésében. A regény a novellisztikus tömörítés narratív közvetítése révén a paradox összefüggést a személytörténetbe implikálja: az apáca élete biológiai és biográfiai értelemben véget ér, de nem ér véget a szubjektumtörténet; másfelől, a cselekmény lezárulása után a kertészfiú alanyiséga is radikálisan megváltozik, ugyanis életgyakorlatát ezután fráterként, illetve elbeszélőként hajtja végre. Amit az örök jegyesről megtudunk, azt Jánostól – a narrátortól – tudjuk meg.

A prózaíró Gárdonyi tehát az oksági kapcsolatot, mely a mag, a hagyma és a virág között empirikusan tapasztalható, fölülírja. A záróepizód gyönyörű kultikus liliumalakzata eszerint a kiinduló helyzet alaptulajdonságát ismétli meg magasabb szinten, természetesen nem a kauzalitás, hanem a jelképes (konfigurált) azonosítás jegyében. A cselekmény végkifejlete úgy viszonyul a kiindulóponthoz, mint a szép, tehát igenelhető valóság saját előtörténetéhez; a záróesemény viszont a történet szövegének szemantikai kiteljesedését konkretizálja, azaz szubsztanciálissá lényegíti át a lilium-jegyek egész paradigmájához – a lent és a fent vitális konfigurációjához – viszonyított jelenvalótlétet. A felbomló hagymagumó nem negatív alakmása a dekoratív virágkehelynek, hanem kiiktathatatlan, szükségszerű anticipációja, vagyis egy lehetséges világ „világosságának”, az „örökfehér” dimenziónak az előképe. Az egyik a dekreáció, a másik a rekreáció fázisában. A két alakzat nem áll szemben egymással, kapcsolatukat az időben a tevékeny valóság metamorfózisai biztosítják, a cselekvő személyek eltérő attribútumainak hatására. Minden aktor más tulajdonsággal ruházza fel a liliumot.

Az öreg kertész nemcsak gondolja a földet a virág számára, hanem ezen túlmenően meg akarja érteni, illetve önmegértésébe integrálni a valós szépség, az ige-

nelhető lét titkát: a liliom tehát jelentéssel bír számára, szemlélete nem korlátozódik a termelésre és nemesítésre, illetve az esztétikai részletekben való gyönyörködésre. Utolsó szavai szerint a liliom vitális szépségének – úgymond – magasabb rendű titka van, azaz jelentéssel bír az emberi cselekvés és önmegértés számára; jelentéssel bír valami, aminek önmagában – mint természeti entitásnak – nincs jelentése. Ezt a titkot Gárdonyi regénye alapján az *életre való akarat* megnyilvánulásának, akár a lét *a priori* törvényének is nevezhetjük⁹. Bölcselőként így fogalmaz: „Mindenki azért él, mert egy akarat teljesítésére jött erre a világra.”¹⁰ A kiválasztott alanyiság az önként vállalt szabad döntés elszántsága, a megcselekvés alapján nyilvánul meg.

Az öreg kertész számára a liliom lényegében az egyetemes vitalitás – nem pusztán a bioszféra – összetevője és jelképe; hiszen számára az élet nem más, mint cselekvés, tevékeny jelenvalóság; léte a feltartóztathatatlan regenerálódásban ölt testet. Ez alól a dekreáció, így az elmúlás sem kivétel, amellyel az ő élete, akárcsak a mű végén Margit ittléte, véget ér. A kezdet és a vég, a rothadó hagyma és a kivirult szírom egyaránt alá van rendelve a revitalizáció törvényének. Margit keresztény értékrendjében a feltámadás jelentése is kapcsolódik a liliomhoz. Ő a halált s a hozzá vezető életet a szabadon vállalt önátadás jegyében tekinti valós benne-létnek. Érdemes itt fölidézni József Attila szavait, melyek „a meglett ember” identitását annak a személynek az eszméletére vonatkoztatják, aki tudja, hogy „az életet a halálra ráadásul kapja”.

18

A liliomvirág mérete, alakja, színe, illata, tehát egésze és annak minden egyes része, az azonosulás vonzó szépsége, az enyészetből kisarjadó új élet sajátossága, azaz működésüknek, az öntevékenységnak a modellje. A regény az apáca halálát új kezdetként jeleníti meg, új identifikáció aktusaként, ahol a díszvirág már nem attribútumként funkcionál, hanem jelentése tematizálódik, azaz megszemélyesítése történik meg a költészeti műalkotásban, a figurában a fikció elővételezése, egy lehetséges világ anticipációja.

Az élő, de hervadásra ítélt liliom a vegetáció folyamatában a dekreáció zónájába hullik vissza. János felismerését artikulálva Margit így fogalmaz: „*De a te liliomod elhervad, én pedig, Istennek e földre ültetett lilioma, századokon át fehérlek majd a nemzet emlékezetében...*”¹¹ A megnyilatkozás a nagy időben, a reális történelemben – Szent Boldog Margit történetében – kiteljesedő alanyiságot az emberi méltóság kritériumaként kezeli. A „nem-hervadó” jelenvalóság figurája magára a Létre – a teremtet világra – utaló metafora.

Gárdonyi regényében a liliomnak története van: a növény jelképes alakzattá, majd szimbólummá valósul át, s végül prózanyelvi *világmodellé* transzformálódik, a

9 Ezzel kapcsolatban Gárdonyi „metafizikája” a *Titkosnaplóban* a következőképpen érvel: „Lehetetlen, hogy a világmindenség ura csak azért adott volna életet, hogy megint megsemmisítse. Minden, ami van, van valamiért. Hogy a formák változnak folytonosan, azt is látjuk. Tehát mink is valamiért vagyunk a világon, s változton változunk. Miért ne lehetne a halál is csak változás, utolsó e földön, de nem utolsó a nagy mindenségben?” (42; kiemelés tőlem – K. Á.)

10 Mesterkönyv, 53.

11 GÁRDONYI Géza, *Isten rabjai*, 363.

nem dekonstruálható valóság, azaz a lét modelljévé a költészetben. Margit alakmása – „Istennek e földre ültetett lilioma”, mely nincs kiszolgáltatva az elmúlásnak („századokon át fehérlek majd”). A liliom-prezentációk paradigmája alapján a regény a teremtett világ önazonosságát állítja elének, a történelmi időtől független lét horizontján.

A vitális újrakezdés szükségszerűen valósul meg, századokon át újjászületve a kultúra, a történelem, a spirituális és a szakrális szféra kontextusaiban. Látjuk, a magyar regényirodalomban is. Persze ez a történet már kívül esik a narráció, az elbeszélt cselekmény keretein, ezért leendő megvalósulását az író egy fikatív, lehetséges világba utalja, János álomelbeszélésében megfogalmazva oda, ahol a megsejtett jövőről a liliom átváltozásai szignalizálnak. Az újraértelmezett viszonyazonosság a Szűzanya liliomát tulajdonítja Margitnak, s ezzel a keresztény értékrend szintjén regenerálja a profán narratíva, a regényvilág jelentéstartományát.

A rekreáció folytonosságának a kertész értelmezésében egy paradoxon felel meg: „Lásd: ritka méltóságos virág ez... Szemétsöpredékben díszlik legszebben... Csendet szeret... félrehelyet... Ahol kevesen járnak, ott nő magasra...”¹² A kijelentés emberi tulajdonsággal ruházza fel a gondozott föld teremékét. Ezt jelöli a virág újabb attribútuma – a méltóság. A történet végén, Margit halálát követően, Gárdonyi megismétli, vagyis újra aktivizálja a kezdőmotívumot, éspedig akkor, amikor a János ápolta kolostorkerti élő liliom a ravatalon az elhunyt leány keblére kerül; ott nyugvó kezében egy kis fakeresztet láthatunk, a jegyes szimbólumát¹³. János szavai szerint Margit maga is az idézett szót használja új identitása jelölésére. Gárdonyi jelzője a hiteles élet tulajdonságjegyét írja be a liliom-alakzatok gyűjteményébe s egyúttal a jegyes-figura szimbolikus jelentéstartományába.

A liliom tehát az öreg kertésznek is attribútuma. Az ő méltóságtudata ugyanis abban nyilvánul meg, hogy megművelt földjének terméke minden más virágnál vitálisabb, illatosabb, nagyobb és szebb, hasonlóan ahhoz, amit a mag és a kalász konfigurációja, a sok magot termő *Egy* reprezentál, azaz a revitalizált *Egész* részeként jelképez a földi világban; továbbá – a magyar nyelvi tudatnak megfelelően – a *magzat* az emberi élet keletkezésében.

A kertész identitása valójában abból ered, hogy felismeri, miszerint azt, amit ő megtehet a maga életében, senki más helyette meg nem teheti; fölismeri: minden ember – sőt, minden egyes növény – egyedüli példány, egyszeri és megismételhetetlen. Emellett érvelve a következő szavakkal fordul a fiához:

– Hát melyiken is kezdjük... A hagymás növényeken. Tudod, hogy a hagymánkat mindenki bámulja. A világon sehol akkora hagyma nem terem... mint a mi kertünkben. De ha más kertben szaporítják... csak kicsi hagyma... válik abból.

– Hát annak a titka: ...a hagymába lyukat szúrsz. Árral. Vagy szöggel. Aztán magot nyomsz a közepébe, hagymamagot... Úgy ülteted...

A fiú bámult, pislogott.

12 GÁRDONYI Géza, *Isten rabjai*, 11-12.

13 A kereszt is a lételemzés szimbóluma; a bibliai hermeneutika szerint a második eljövétel antipicációja.

– Nem érted? A mag az élet. A hagyma a rothadás. Az élet a rothadásból kikél... De minden növénynek más a természete¹⁴.

A mag, a hagyma és a liliom különbsége a vegetáció szintjén tevékeny organikus valóságra utal; az értelem szintjén viszont ezen összetevők prózanyelvi, elbeszél konfigurációja tárul fel, és pedig a konvergencia jegyében. János a személyes cselekvés aktsaival az életvilág síkján érvényesíti ezt a konfigurációt. Azt mondja: „neveli” a liliomot, vagyis a lakatlan földdarab művelése révén a lét folytonosságát tartja fenn, ugyanis kolostori tevékenységével – s kiemelt módon személyes elbeszélésével – az életvilági vitalitást az érzékfeletti zónába, az értelem és az érték szintjére transzponálja¹⁵.

Tehát az elszigetelt térfelület kietlen földjéből is új minőség jön létre – a művészeté; János a kertművészet alkotását a kultikus zónában honosítja meg, ahol kialakul Margit szakrális habitusa is. A személyes vallomás szövegében a fráter megfogalmazza – és pedig Margit szemszögéből közelítve fogalmazza meg – saját korábbi dilemmájának feloldását a „szent-föld”/„szemét-föld” paradox összefüggése kapcsán. Álmában, önmegértését demonstrálandó, a fráter Margitnak tulajdonított szavakkal érvel: *„S épp te sajnálsz-e, hogy nem palotában éltem? Avagy nem helyezed-e te is a méltóságos szép liliomot szemét-földbe?”* János – öneszmélése történetét kiteljesítve – a perszonális elbeszélés aktusában Margit virtuális válaszána tartalmát fogalmazza meg, annak értelmét transzponálja az írásmű – a prózanyelv – szintjére, a regényköltészet médiumába. Ezzel teszi olvashatóvá az elhunyt válszát, önmagát – az elbeszélőt – pedig a diszkurzus szubjektumává, szerzővé. Ily módon viszont a narratív megnyilatkozás végén megismétli az öreg kertész alapozó (kezdeti) magyarázatát, végrehajtva ezáltal a figuratív jelentéstartomány kibontását a regényszöveg láttatásának megfelelően.

A regény mint művészi alkotás azáltal vet fényt Boldog Margit újra-értelmezett jelentőségére, hogy a feltétel nélküli odaadás mint emberi rendeltetésminta beíródik egy közember, a kertészfiú egyszeri történetébe, élményszerű egyéni tapasztalatába s végül küldetéstudatába is. Ezúton a szakrális és a profán világ ontológiai egylényegűségéről tesz tanúbizonyságot Gárdonyi Géza regénye, az *Isten rabjai*.

14 GÁRDONYI Géza, *Isten rabjai*, 8.

15 Jól látható, hogy az életvilág modellje túlmutat a konkrét, már ténylegesen realizálódott valóságon, és a regényi gondolkodásban a lételemőség képződményét is tartalmazza, akárcsak a tárgyiasult búzamazg saját „jövőjeként” – a sok magot termő kalászt.

Irodalom

DÁVID Katalin, *A teremtett világ misztériuma. Bibliai jelképek kézikönyve*, Budapest: Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2002.

GÁRDONYI Géza, *Aggyisten, Biri = Uő. Kisregények 1914–1922*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963, 5–109.

GÁRDONYI Géza, *Isten rabjai*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.

GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Válogatás, a bevezető tanulmány és az utószó Z. SZALAI Sándor munkája, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

KOVÁCS Árpád, „*Tréfakedvem*” — *A bölcs humor Gárdonyi Géza művészetében* = „A Nemzeti szalóny és Más”, 2021, 28–44.

The Figurality of the Feminine Principle in the Captives of God

Abstract. In my essay I examine the correlations of the texts of historical documents and narrative fiction in the novelistic formation of Hungarian Saint Margaret's character in Géza Gárdonyi's novel entitled *Captives of God*. The interpretation illuminates the figurative processes of prose language that overwrite the two-folded textual mechanism. In the novel the figurative presentation focuses on the symbolic aspects and intertextual relations of lily: for example the lily-symbols of the Song of Songs and The Garden of Gethsemane. At the same time the symbolism of garden must be taken into consideration. I would like to draw attention to the processes of novelistic fiction that enrich empiric reality with the semantic model of being-possibility on the level of literary figurality

Keywords: fiction, being-possibility; profane, figural, and sacral world model; novel and prose language

Kovács Árpád

az MTA doktora, a Pannon Egyetem habilitált professor emeritusa

kov2525@gmail.com